

УДК 338.4

Шимко О. В.

Рівненський державний гуманітарний університет

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМОК ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Проаналізовано тенденції, проблемні аспекти формування та функціонування кластерної моделі як форми ринкової централізації в умовах сучасних світогосподарських відносин. Визначені основні напрямки і перспективи подальшого розвитку кластерів в Україні.

Ключові слова: кластер, кластеризація, партнерство, конкурентні переваги, стратегічна взаємодія.

Постановка проблеми. В умовах загострення конкуренції й посилення міжнародного розподілу праці пошук оптимальних організаційних форм кооперування суб'єктів підприємництва, що здатні забезпечити їх ефективний розвиток, сприяти зростанню конкурентоспроможності на регіональному та національному рівні, інновативності, розвитку економіки знань, посиленню соціальної спрямованості, зростанню взаємозв'язку між способами існування суб'єктів господарювання, набуває дедалі вагомішого значення.

Як свідчить досвід розвинутих індустріальних країн, зокрема США, Японії, Фінляндії, Німеччини, Великобританії, Франції, найбільш реальним механізмом успішного розвитку економіки країни на рівні регіонів є формування територіально-галузевих інтеграційних об'єднань – кластерів.

Кластери являють собою специфічну комбінацію наукових, виробничих і комерційних структур, які на основі використання переваг коопераційної взаємодії сприяють формуванню і ефективному використанню реальних конкурентних переваг окремих підприємств, територій, галузей, національних економік в умовах глобалізації світових економічних процесів та посилення світового конкурентного протистояння.

На сьогоднішній день ЄС розглядає кластерну політику в якості ключового інструменту забезпечення конкурентоспроможності галузей і регіонів, підвищення їх інноваційного потенціалу та економічного розвитку в середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних і практичних аспектів кластерної концепції присвячено значну кількість праць зарубіжних науковців, зокрема: Є. Дахмена, П. Жозета, Е. Леммера, Р. Мартіна, А. Маршалла, А. Миграняна, М. Кітінга, Дж.Клегга, М. Портера, В. Прайса, Дж. Рарра, А. Ругмана, Д. Сольє, Я. Толенадо та ін., у працях яких закладено фундаментальні основи кластеризації економіки.

Теоретико-методологічні проблеми утворення та функціонування кластерів у вітчизняній економіці знайшли своє відображення у наукових працях таких вітчизняних учених, як З. Варналій [3], М. Войнаренко [1], В. Геєць [2], О. Єрмакова [4], С. Соколенко [11], В. Федоренко [12], В. Чужиков [13] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливості розвитку економіки України в умовах глобалізації, недостатній рівень конкурентоспроможності вітчизняних підприємств вимагають комплексного підходу щодо механізму формування ефективних територіальних та галузевих інтеграційних утворень як напряму структурної перебудови економіки та регіонального розвитку відповідно до вимог ринку, що зумовлює актуальність теми дослідження.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження особливостей формування кластерів як перспективних організаційно-економічних структур в економіці територій, визначення впливу процесів глобалізації на їх розвиток та викладення авторського бачення шляхів активізації даного процесу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Ідея кластерної моделі регіональної економіки, що ґрунтуються на географічній концентрації виробництва, теоретично була обґрунтована А. Маршаллом понад 100 років тому в роботі «Principles of Economics» [7]. Надалі вона була адаптована до сучасних умов М. Портером, який вважав, що конкурентоспроможність країни варто розглядати крізь призму міжнародної конкурентоспроможності не окремих фірм, а кластерів – об'єднань фірм різних галузей, додаючи, що принципове значення має здатність цих кластерів ефективно використати внутрішні ресурси. М. Портером була розроблена система детермінант конкурентної переваги країн [10], що одержала назву «конкурентний ромб» (The Diamond of National Competitiveness) відповідно до кількості основних груп таких переваг:

1) виробництва: людські, природно-географічні, природні ресурси, освітній і науково-інформаційний потенціал, капітал, інфраструктура, зокрема чинники якості життя;

2) внутрішнього попиту: місткість внутрішнього ринку даної території, відповідність стандартів внутрішнього споживання стандартам і тенденціям розвитку споживання на суміжних і світовому ринках;

3) оточення: суміжні і обслуговуючі галузі, тобто джерела надходження сировини, напівфабрикатів, устаткування, технологій, інновацій;

4) внутрішньої конкуренції: структура і менеджмент фірм, середовище їх існування з погляду антимонопольного законодавства і традицій ведення бізнесу.

М. Портер визначив кластер як сконцентровані за географічними ознаками групи взаємозв'язаних компаній, спеціалізованих постачальників і постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їхньою діяльністю організацій (університетів, агенцій із стандартизації, а також торгових об'єднань) у певних галузях, що конкурують, але разом з тим ведуть спільну роботу [9, с. 206].

Тобто М. Портер виділив три головні ознаки кластера бізнесу: територіальна спеціалізація, конкуренція і кооперація.

Огляд сучасної економічної літератури з розвитку кластерних структур показав, що на сьогодні поки що не існує однозначно чіткого визначення поняття «кластер», різні вчені трактують його по-різному, звертаючи основну увагу на певні риси: територіальну локалізацію, концентрацію вироб-

ництва, наявність зв'язків на основі спільних інтересів, конкуренцію, спеціалізацію у конкретній сфері діяльності, взаємодоповнюваність, полівекторний принцип відбору партнерів, мережевий характер організації, стійкість господарських зв'язків, інноваційний характер діяльності тощо. Крім того, ці визначення знаходяться у деякому розвитку, по мірі розвитку теорії кластерів.

Так, М. Войнаренко розглядає кластер як галузево-територіальне добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють з науковими установами і органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності кінцевої продукції та економічного зростання регіону [1, с. 28].

На думку С. Соколенко, кластер – це територіальне об'єднання взаємопов'язаних підприємств та установ в межах відповідного промислового регіону, що спрямовують свою діяльність на виробництво світового рівня [11, с. 32].

В. Чужиков під кластером розуміє конкурентоспроможну організаційну форму територіально-єрархічної моделі виробництва з різними рівнями локалізації, яка дає максимальний господарсько-соціальний ефект через мінімізацію витратків у порівняно подібних галузях [13, с. 164].

Найбільш повно характерні риси притаманні кластерам виділені фахівцями Міжнародної організації економічних знань та розвитку підприємства [15, с. 27]:

1) географічна концентрація: дає учасникам кластеру наступні переваги – доступ до специфічних ресурсів певного регіону, зниження транзакційних витрат, доступ до інформації, соціального капіталу;

2) спеціалізація: кожний кластер об'єднує учасників в певній сфері діяльності;

3) множинність учасників: кластери включають не лише фірми, а громадські організації, навчальні заклади, представників фінансового сектору тощо;

4) конкуренція та кооперація: характерне поєднання цих двох видів взаємодії між учасниками;

5) критична маса: необхідна для досягнення внутрішньої динаміки;

6) життєвий цикл кластеру: орієнтація діяльності на довгострокову перспективу;

7) інновації: фірми-члени кластеру залучені до процесу технологічних, комерційних та/або організаційних змін.

На основі аналізу різних теоретичних підходів до розуміння поняття «кластер» можна виокремити наступні ознаки, які притаманні будь-якому кластеру незалежно від його типу:

1) симбіоз бізнесу, науки, освіти;

2) підтримка місцевих та центральних органів влади;

3) наявність спільної мети та ідеології;

4) наявність бренду кластеру;

5) розвиток в рамках кластеру інновацій та ефективних комунікацій.

Дані ознаки кластеру зустрічаються в різних комбінаціях, що обумовлює необхідність класифікації за різноманітними ознаками:

1. За територіальним поділом праці: на локальні, регіональні, національні та міжнародні.

У розвинутих країнах, зокрема, в Австрії, Великобританії, Німеччині, Данії, Іспанії, Італії, Канаді, Нідерландах, США, Фінляндії, Швейцарії, більшість кластерів створюється на регіональному рівні. Локальні кластери набули розвитку у

Польщі, Великобританії, Німеччині, Данії, Фінляндії, Швейцарії. Кластери національного рівня діють у Австрії, Канаді, Нідерландах [6].

Так, економіка Фінляндії розбита на 9 кластерів, Нідерландів – на 20 «мегакластерів», у Данії функціонує 29 кластерів, які об'єднують 40 відсотків усіх підприємств країни і забезпечують 60 відсотків експорту, в Австрії діють трансграничні кластери з Німеччиною, Італією, Швейцарією, Угорщиною.

2. За галузевою приналежністю членів кластера: міжгалузеві (включають підприємства різних галузей) та галузеві (підприємства належать до однієї галузі).

3. В залежності від внутрішньої структури: створені на базі малих і середніх підприємств та створені навколо крупних компаній і концернів.

4. В залежності від характеру зв'язків: виробничі (на базі промислових підприємств), науково-технічні (на базі університетів), змішані.

5. За рівнем взаємодії між членами кластера: кластери з регламентованими взаємозв'язками та кластери із несистемними взаємозв'язками.

Всесвітньо відомими є такі кластерні об'єднання, як: Детройтський автомобільний кластер (Мічиган США), Фінський морський кластер (Фінляндія), технологічний кластер «Силіконова долина» (Каліфорнія США), «Пластикова долина» (м. Тарнув Польща), Масачусетський мультимедійний кластер (США), Каліфорнійський кластер із виготовлення вина (США), італійський взуттєвий кластер, кластер моди (Париж Франція), «Даедук» (Південна Корея), «Софія і Гренобль» (Франція), «Лубен» (Бельгія) та ін.

Як свідчить світова практика, ключовими перевагами кластерної організації бізнесу є наступні:

– зміцнення співробітництва між бізнесом, наукою і державою;

– зростання ефективності роботи підприємств завдяки швидкому доступу до ресурсів, знань, інноваційних технологій та постачальників, а також завдяки зменшенню транзакційних витрат, розподілу ризиків ;

– активізація інноваційної діяльності підприємств завдяки так званому «ефекту переливу» (spill-over);

– підвищення інвестиційної привабливості регіонів та країни в цілому, що зумовлено вищим рівнем довіри інвесторів до розвинутих мережевих структур (порівняно з окремими дрібними компаніями), а також наявністю гарантій та пільг інвесторам з боку держави у випадку її участі у кластерних ініціативах;

– прискорення темпів створення та розвитку нового бізнесу;

– формування замкненого виробничого циклу (та ланцюгу зростання доданої вартості) у межах кластера завдяки створенню у рамках кластера раніш відсутніх у виробництві ланок, що сприяє розвитку імпортозаміщення.

Серед недоліків кластерних об'єднань слід виділити: ризик втрати комерційної інформації та виробничих секретів; додаткові витрати внаслідок участі у спільних проектах; пріоритетна орієнтація інститутів-учасників кластеру (ділових асоціацій, союзів, торгово-промислових палат, університетів) на співробітництво з великими підприємствами та «нехтування» малими; низька мотивація навчальних центрів та наукових закладів у роботі «на потреби» бізнес-середовища.

Незважаючи на задекларовану інновацій-

но-інвестиційну модель економічного розвитку України, одним із ключових інструментів якого є кластери, в чинному законодавстві України не закріплено чітке визначення категорії «кластер», опосередковано вони входять до складу «інноваційної інфраструктури» в Законі України «Про інноваційну діяльність», або ж можуть бути віднесені до «інноваційних структур інших типів» у відповідності до Постанови КМУ «Про затвердження Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів».

На даний час ключова роль у визначенні принципів формування державної політики у сфері кластерного розвитку економіки належить «Концепції створення кластерів в Україні», проект якої був розроблений у 2008 р. Даною концепцією передбачалося формування виробничих, туристичних, інноваційно-технологічних та транспортно-логістичних кластерів в Україні [6].

На даний час понад 25 різноманітних за своєю спеціалізацією, масштабами, структурою та кількістю об'єднаних підприємств кластери функціонують у таких регіонах [5, 8]: Запорізька область (інноваційно-технологічний кластер сільгоспмашинобудування), Житомирська область (добування та переробка каменю), Івано-Франківська область (декоративний текстиль та туризм), Полтавська область (виробництво екологічно чистої продукції), Рівненська область (кластер з деревообробки), Одеська область (винний кластер), Харківська область (машинобудівний кластер), Херсонська область (транспортно-логістичний кластер), Хмельницька область (сільське господарство, легка промисловість, харчова промисловість, виробництво будівельних матеріалів, туризм), Черкаська область (транспортні перевезення).

Україна має серйозний потенціал кластеризації, тобто сталого функціонування в системі взаємопов'язаних через кластери галузей, зокрема в гірничодобувній і металургійній галузі (східні області), машинобудівній і хімічній (центральні та східні області), приладобудуванні та електроніці (південні та причорноморські області), деревообробній (західні області), галузі народних промислів (західні області), галузі оздоровлення і туризму (причорноморські та західні області), рибогосподарській і суднобудівній галузі (причорноморські області), в будівельній, агропромисловій та харчовій галузях (практично всі області).

До головних проблем, які перешкоджають їх масштабному та ефективному використанню в Україні, слід віднести: відсутність достатнього інформаційного забезпечення створення та функціонування кластерів, недостатня зацікавленість малих та середніх підприємств в об'єднанні у великі виробничі системи, невеликий досвід функціонування кластерів в Україні; відсутність інвесторів у зв'язку з інвестиційною непривабливістю регіонів, відсутність ефективної методологічної та правової бази, яка забезпечує застосування кластерних технологій, відсутність консолідуючого органу в сфері кластерної політики.

Важливим питанням, на нашу думку, є питання вибору та реалізації тієї чи іншої кластерної стратегії (моделі розвитку кластерів) в Україні. Виділяють 7 основних характеристик кластерів,

на комбінації яких базується вибір кластерної стратегії:

- географічна: побудова просторових кластерів економічної активності, починаючи від лише місцевих (наприклад, садівництво в Нідерландах) до справді глобальних (аерокосмічний кластер);

- горизонтальна: кілька галузей/секторів, які можуть входити в кластер (наприклад, система мегакластерів в економіці Нідерландів);

- вертикальна: у кластерах можуть бути присутніми суміжні етапи виробничого процесу (при цьому важливо, хто саме з учасників мережі є ініціатором і кінцевим виконавцем інновацій у рамках кластера);

- латеральна: у кластер поєднуються різні сектори, які можуть забезпечити економію за рахунок ефекту масштабу, що приводить до нових комбінацій (наприклад, мультимедійний кластер);

- технологічна: сукупність галузей, що користуються однією і тією же технологією (як, наприклад, біотехнологічний кластер);

- фокусна: кластер фірм, зосереджених навколо одного центра – підприємства, НДІ або навчального закладу;

- якісна: у цій структурі вирішено не лише питання співробітництва, але й самого механізму його здійснення [14].

Утворення кластерів на певній території передбачає розробку комплексу законодавчих та організаційних нормативів, проведення економічних, інфраструктурних та соціальних заходів з боку органів державної влади або міждержавних інституцій, впровадження ефективного механізму фінансування.

Першим кроком на шляху кластеризації економіки повинна стати, на нашу думку, всебічна підтримка органами виконавчої влади всіх рівнів інтеграції галузей економіки з науковими та різного рівня навчальними закладами. Така діяльність, насамперед, закладе підґрунтя для формування ефективних територіально-галузевих комплексів, а також буде сприяти формуванню «knowledge-based economy», яка здатна створити умови для рівноправного партнерства і інтеграції України в Європейське співтовариство.

Висновки і пропозиції. Україна суттєво відстає від загальноєвропейської тенденції розвитку кластерів, у тому числі і у правовому відношенні. Однак досвід розвитку кластерних ініціатив на Поділлі, Поліссі, Прикарпатті, інших регіонах України свідчать, що кластерні об'єднання на сьогодні є однією з найефективніших форм не лише організації інноваційних процесів та регіонального розвитку, а й взаємодії влади, бізнесу і громадськості, що забезпечує високу продуктивність територій шляхом ефективного використання інтелектуальних, природних, технологічних, фінансових та інформаційних ресурсів, виробничої та соціальної інфраструктури окремих територій.

Однією з визначальних умов ефективного функціонування кластерів на рівні держави є формування сучасної, науково обґрунтованої стратегії їх розвитку, адаптація інструментів кластеризації до українських економічних і правових умов з урахуванням інноваційного потенціалу окремих регіонів та економіки України, національних пріоритетів та світових тенденцій глобалізації та регіоналізації.

Список літератури:

1. Войнаренко М. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів / М. Войнаренко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 27-30.
2. Геєць В. Кластери і мережеві структури в економіці – тема досить цікава, але га сьогодні ще не до кінця вивчена / В. Геєць // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 10-11.
3. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / за ред. З.С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 768 с.
4. Єрмакова О.А. Підвищення конкурентоспроможності приморських регіонів України на основі кластерної моделі: монографія / О.А. Єрмакова. – Одеса : Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2011. – 221 с.
5. Кластери в економіці країни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.geograf.com.ua/blogs/entry/klasteri-v-ekonomitsi-ukrajini>
6. Концепція створення кластерів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/cgi-bin/law>
7. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – К. : Изд-во «Прогресс», 1993. – 234 с.
8. Портал «Українські кластери» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ucluster.org>.
9. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер. – М. : 1993. – 418 с.
10. Портер М.Е. Стратегія конкуренції. Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів. – К. : Основа, 1997. – 462 с.
11. Соколенко С. Проблеми і перспективи посилення конкурентоспроможності економіки України на основі кластерів / С. Соколенко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 31-35.
12. Федоренко В.Г. Концепція кластерної політики в Україні / В.Г. Федоренко, А.М. Тугай, А.Ф. Бойко // Економіка та держава. – 2008. – № 11. – С. 5-15.
13. Чужиков В. Кластери як об'єкт державного регулювання / В. Чужиков // Вісник УАДУ. – 2001. – № 4. – С. 160-167.
14. Цихан Т.В. Кластерная теория экономического развития / Т.В. Цихан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.subcontract.ru/Docum/DocumShow_DocumID_168.html.
15. The Cluster Policies Whitebook / [Andersson T., Schwaag-Serger S., Sorvik J., Wise Hansson E.] – Sweden : IKED, 2004. – 266 p.

Шимко О. В.

Ровенский государственный гуманитарный университет

**КЛАСТЕРИЗАЦИЯ КАК ВАЖНЕЙШЕЕ НАПРАВЛЕНИЕ ИНТЕНСИФИКАЦИИ
ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ**

Резюме

Проанализированы тенденции, проблемные аспекты формирования и функционирования кластерной модели как формы рыночной централизации в современных условиях мирохозяйственных отношений. Определены основные направления и перспективы дальнейшего развития кластеров в Украине.

Ключевые слова: кластер, кластеризация, партнерство, конкурентные преимущества, стратегическое взаимодействие.

Shymko O. V.

Rivne State Humanitarian University

CLUSTERING AS A IMPORTANT DIRECTION INTENSIFICATION OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Summary

The tendencies, problem aspects of the formation and development of cluster model as market centralization form under conditions of modern world economic relations. The main directions and perspectives of further development of the cluster in Ukraine are fixed.

Key words: cluster, clustering, partnership, competitive advantage, strategic interaction.